

ПРОБЛЕМА ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ШКОЛЯРІВ ДО ПРИРОДИ В ТУРИСТСЬКО-КРАЄЗНАВЧІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 371.4:504:057.874

Т.Ф.Юркова

Формування загальнолюдських цінностей – актуальна проблема сучасної психолого-педагогічної науки і практики. Громадянська зрілість підростаючого покоління містить ціннісне ставлення до природи, що є справою як внутрішньодержавною, так і міжнародною. Це ставлення виявляється в особистій причетності й відповідальності за збереження і примноження природних багатств, вироблення вміння співіснувати з природою, в нетерпимості і безкомпромісній боротьбі проти губителів природи, усвідомленні особливостей і основних екологічних проблем навколишнього середовища.

Туристсько-краєзнавча діяльність займає особливе місце серед різноманітних засобів формування нової людини. Туризм і краєзнавство вирішують проблеми виховання підлітків завдяки тільки їм властивих формам і методам. Туристсько-краєзнавча діяльність – це фізичний розвиток і здоровий спосіб життя, пізнання довкілля і ціннісне ставлення до природи, формування важливих духовних якостей особистості.

На сучасному етапі розбудови господарства України демократизація і гуманізація суспільного життя розкриває перед школою широкі можливості у вихованні нової людини, яка б не втрачала своєї цінності у загальному комплексі життєвих цінностей українського народу.

В Указі Президента України “Про заходи щодо підтримки краєзнавчого руху в Україні” підкреслено “важливу роль краєзнавчого руху у відродженні традицій та історичної пам’яті народу, національно-патріотичному вихованні молоді”; поставлено завдання всебічного сприяння діяльності місцевих осередків Всеукраїнської спілки краєзнавців, краєзнавчих музеїв; розроблення та включення до навчальних планів і програм, навчальних

закладів тем з краєзнавства з урахуванням специфіки регіонів; розроблення заходів з популяризації серед молоді вивчення історії рідного краю, висвітлення краєзнавчої діяльності у засобах масової інформації. Краєзнавча робота нерозривно переплетена з екологічним вихованням учнівської молоді.

Мета нашого дослідження – визначити шляхи і способи формування у школярів ціннісного ставлення до природи у процесі туристсько-краєзнавчої діяльності.

У нашому досвіді дослідження означеної проблеми передбачає визначення освітніх і виховних завдань, в ході розв'язання яких здійснюється:

- поступове розширення кола екологічних знань та вихідних аксіологічних положень стосовно ціннісного освоєння предметів та явищ природного середовища;
- формування емоційно-ціннісного ставлення до природи на основі її безпосереднього споглядання і сприйняття;
- залучення школярів до таких форм діяльності, в яких виявляється ставлення до природи;
- виховання високих моральних якостей особистості, доброти, чуйності, турботи, відповідності у ставленні до природи її мешканців, любові до рідного краю.

Формування екологічної свідомості підрастаючого покоління – завдання першорядне, можливо, ще до кінця не усвідомлене суспільством. Але його ефективна реалізація вимагає глибокого знання стану довкілля, процесів, що у ньому відбуваються внаслідок антропогенного впливу.

Серед різноманітних засобів, які сприяють зв'язку школи з життям, з багатою природною та соціальною дійсністю, формуванню на цій основі нової людини особливе місце належить туристсько-краєзнавчій діяльності.

Туристсько-краєзнавча діяльність займає все більш вагомe місце в навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи, в роботі з підрастаючим поколінням. Це безпосереднє пізнання оточуючої дійсності:

свого рідного краю, своєї країни, інших країн. Педагогічно правильно організована туристсько-краєзнавча діяльність є засобом всебічно розвиненої особистості.

В педагогічній науці проведено ряд досліджень, в яких розглянуті окремі аспекти туристсько-краєзнавчої діяльності школярів.

Педагогічні цінності туризму та краєзнавства, цілі і завдання, зміст і методику роботи з юними туристами та краєзнавцями розкривають в своїх монографіях, дисертаціях, статтях В.Герд, В.Голов, П.Істомін, Н.Пілат та ін.

Питання краєзнавства як необхідного та доцільного компонента навчально-виховного процесу школи досліджуються в роботах В.Дранішнікова, П.Іванова, В.Липинака, Н.Лихачової, Н.Рубанової та ін. Комплексний підхід у вихованні та теорії формування гармонічно розвиненої особистості відображено в працях П.Блонського, П.Лесгафта, К.Ушинського, С.Шацького, В.Мясищева, Ю.Бабанського, Л.Гордіна, В.Коротова, Я.Корчака, Б.Лихачова, Ю.Сокольнікова та ін.

Вплив туристсько-краєзнавчої діяльності на розвиток особистості досліджували М. Богатов, Ю.Бородіна та ін.

Значний внесок в розробку системи туристсько-краєзнавчої діяльності зробив О.Остапець-Свешніков. Він є основоположником наукового підходу до туристсько-краєзнавчої діяльності, основоположником наукової школи. О.Остапець-Свешніков виявив основні педагогічні принципи цієї діяльності, створив модель туристсько-краєзнавчих циклів. Головною тезою в його виступах було: кращий засіб у вихованні патріотизму до своєї Батьківщини юних захисників природи – це туристсько-краєзнавча діяльність. О.Остапець-Свешніков створив центр дитячо-юнацького туризму “Родина”.

В основі діяльності центру – виховання: патріотичне, моральне, екологічне. Центр “Родина” не тільки залучає все нових і нових школярів до занять туризмом, а й створює для вчителів та інструкторів сучасні методичні розробки організації туристської роботи, забезпечує їх описами маршрутів, які проходять у різних, іноді дуже далеких куточках країни. О.Остапець-

Свешніков – автор програми-системи “Школа життя – навколишній світ”, за якою успішно працюють педагоги в Росії, СНД, в країнах далекого зарубіжжя.

Великий вчений А. Макаренко узагальнив свій унікальний досвід колективних походів з виховною метою. Він розробив положення про “мережу традицій”, в якій учень розвивається в системі змінюючих одна одну традицій. Туристсько-краєзнавча діяльність насичена різноманітними традиціями: від патріотичних акцій, операцій, експедицій до вечорів туризму, туристських гуморин, клубів самодіяльної пісні. Але ще більш важливо для туристсько-краєзнавчих традицій – це включене в неї постійними компонентами законів, правил, норм та заповідей туристсько-краєзнавчої діяльності, тобто блоку, який можна було б назвати “ідейно-моральним кодексом юного туриста-краєзнавця”. В “мережі традицій” та ідейно-моральному кодексі розвиток юного туриста-краєзнавця здійснюється значно ефективніше.

Класичним зразком залучення школярів до ціннісного спілкування с природою стала розроблена В.Сухомлинським методика і практика організації “школи під блакитним небом”. Педагог-новатор проводив “уроки гуманізму” на природі з використанням принципів туристсько-краєзнавчої роботи як засобів виховання. Видатний український педагог В.Сухомлинський велику увагу приділяв екскурсіям. Він писав, що “прекрасне – могутнє джерело моральної чистоти, духовного багатства, фізичної досконалості. Найважливіше завдання естетичного виховання – навчити дитину бачити в красі навколишнього світу, в красі людських стосунків духовне благородство, доброту, сердечність і на цій основі утверджувати прекрасне в самій собі” [4; 57].

З перших днів шкільного життя ми вчимо дитину бачити, сприймати, відчувати, розуміти красу навколишнього світу – природи і суспільних відносин. Ми прагнемо до того, щоб через усі сфери духовного життя дитини – розумову і фізичну працю, творчість, громадську діяльність, морально-

етичні відносини, дружбу, любов – червоною ниткою проходила думка: красу треба цінувати і берегти.

Під час екскурсії вирішуються і такі виховні завдання як поведінка на вулиці і в транспорті, додержування привал дорожнього руху, поважне ставлення до праці, виховання бережливого ставлення до всього живого на землі.

З виховального погляду екскурсії важливі й тим, що вони сприяють більш свідомому ставленню до цінності людської праці і примушують бережно відноситись до громадської власності. Екскурсії мають велике значення в справі освіти і виховання підростаючого покоління, вони повинні бути обов'язковою складовою частиною навчальної праці.

Отже завдання учителя навчити любити дітей свої місто, край, привити любов до природи, бережно ставитись до всього живого, ознайомити з різноманітними природними явищами, які заставляють задуматись і визвуть величезний інтерес.

Однією з форм екологічної освіти і виховання є екологічний туризм, тобто культурний відпочинок на природі, що не завдає збитків навколишньому середовищу і дає можливість зберегти і відновити біологічну різноманітність умов існування живих організмів. Під час туристичних походів школярі мають можливість ознайомитися з різними природними комплексами свого краю, наочно побачити приклади раціонально і нераціонального природокористування. Це дає їм змогу глибше й повніше усвідомлювати екологічні проблеми рідного краю.

Цікавим напрямком туристсько-краєзнавчої діяльності є екологічні експедиції, під час яких школярі засвоюють навички поведінки в природі, методики досліджень. Під час експедиції вивчається антропогенна змінність і естетична цінність ландшафтів, вплив дії ландшафтів на емоційний стан учнів, формування екологічної культури.

Як свідчить практика, ті школярі, які побували в екологічних експедиціях, походах, мають порівняно з іншими дітьми сформовані

екологічні навички, екологічну культуру, вони цінують природу, навчені ставитися до неї дбайливо.

Туристсько-краєзнавча діяльність спирається на принципи позашкільної та самої туристсько-краєзнавчої діяльності. Зв'язок з навчально-виховним процесом школи та іншими навчальними закладами; комплексний підхід у вихованні; демократичність і гуманізм відносин; добровільність участі в діяльності; самовизначення у виборі її видів та форм; сумісна діяльність учнів та дорослих. Краєзнавча робота учнів повинна бути обов'язковою складовою навчального-виховного процесу загальноосвітньої школи. На основі навчально-краєзнавчого курсу "Рідний край" почала активізуватися краєзнавча робота в навчальних закладах.

Слід відзначити, що серед багатьох засобів виховання учнівської молоді туристсько-краєзнавча діяльність посідає значне місце, тому що вона є єдиним засобом виховання, який забезпечує комплексний вплив на формування особистості, розширення знань та вмінь і, водночас, відповідає потребам дітей та юнацтва. Вона дозволяє задовольнити майже всі потреби підліткового віку. Це пояснюється тим, що туристсько-краєзнавча діяльність збуджується емоційно яскравими мотивами і регулюється суспільно необхідними і суспільно важливими цілями, достатньо очевидними для дітей.

Різновиди маршрутів та районів походів сприяє задоволенню таких потреб підлітків, як потреба у новизні, в пізнанні. Безпосереднє сприйняття навколишнього середовища в процесі туристсько-краєзнавчої діяльності конкретизує, доповнює і систематизує знання учнів, одержані на заняттях з географії, ботаніки, зоології, дозволяє самим учням встановлювати між предметні зв'язки.

Завдяки різноплановості та різносторонності туристсько-краєзнавча діяльність володіє широким полем реалізації здатностей школярів, через які вони можуть показати себе, затвердитися як знавець, спеціаліст в очах

товаришів. Задоволення від виконаної роботи збуджує бажання затвердитись в інших видах діяльності.

Таким чином, екологічне виховання туристсько-краєзнавчої діяльності здійснюється в процесі пізнання та вивчення природного середовища, розуміння небезпечності антропогенного тиску на нього та безпосередньої участі школярів в активній роботі по охороні природи та відродження природних багатств, захисту самої людини та покращення якості життя.

Слід відзначити, що особливе значення має інтелектуальний розумовий розвиток школярів, які одержують глибокі знання в міжпредметних зв'язках, значно розширюють їх кругозір і створюють більш реальне діалектичне природничо-наукове уявлення про оточуючий світ.

Важливе значення туристсько-краєзнавчій діяльності має те, що керівник походів з метою виховання та перевиховання педагогічно запущених учнів має можливість переводити кожного на зацікавлену для нього діяльність, використовуючи туристські та краєзнавчі посади.

Туристсько-краєзнавча діяльність виступає як засіб розширення та поглиблення більш свідомого засвоєння учнями знань, які вони одержали в навчальному процесі школи. Розширення кругозору здійснюється за рахунок нових знань, які вони набули в походах та експедиціях.

Результати краєзнавчих досліджень можна використати на факультативних заняттях, які являються важливою ділянкою туристсько-краєзнавчої роботи. Досвід багатьох педагогів підтверджує, що факультативи хоча й належать до категорії навчальних, однак в основному передбачають широку позакласну і позашкільну діяльність. Головними особливостями факультативів є: поглиблене теоретичне вивчення матеріалу, різноманітність форм і методів роботи. В їх основі лежить добровільний та глибокий інтерес учнів до краєзнавства, а також самостійна діяльність. Краєзнавчі факультативи об'єднують тих школярів, які прагнуть самостійно одержати знання, поглиблено вивчаючи науково-краєзнавчу літературу, беруть участь у експедиціях [5, 33].

За змістом факультативні курси поділяються на ті, які повністю ґрунтуються на краєзнавчому матеріалі, та на загальноісторичні, з використанням місцевого матеріалу. Перші дають можливість учням одержати систематичні знання з історії краю, в других – краєзнавчий матеріал включається тільки на основі логічних зв'язків. Вибір факультативу з історії краю обумовлюється підготовкою вчителя до його проведення, інтересом учнів до вивчення свого краю, наявністю навчальної бази. Дослідницька спрямованість у роботі факультативу з історії краю є необхідною умовою його успішної діяльності. Тому в роботі краєзнавчого факультативу особлива увага приділяється самостійній діяльності його слухачів. Факультативні заняття вимагають диференційованого підходу до учнів, врахування їх інтересів, навичок і можливостей. За допомогою факультативних занять з історії рідного міста вчитель ставить собі за мету: покращити рівень знань, навичок, умінь школярів, поглибити історичну пам'ять про минуле рідного краю і тим самим підтвердити гіпотезу про сприяння позакласної краєзнавчої діяльності оновленню змісту шкільної історичної освіти. Все це приводить до збагачення краєзнавчими знаннями учнів, формує національну свідомість, виховує громадянина незалежної України. Факультативні заняття повинні включати різноманітні форми і методи навчання, зорієнтовані на поглиблене вивчення краєзнавчих об'єктів учнями [5, 33]. Серед них визначальними є:

- методичні схеми і рекомендації вивчення краєзнавчих об'єктів;
- екскурсій до краєзнавчого музею, тематичні розповіді екскурсоводу і керівника факультативу;
- навчально-практичні роботи, лабораторні (з документами, архівними матеріалами з історії краю);
- тематичні походи та експедиції;
- конференції з історії краю;
- організація книжкових тематичних виставок і занять з бібліографії краю;

- робота з краєзнавчими текстами;
- дидактичні ігри з краєзнавства, аукціони, ярмарки народних пісень, приказок, предметів побуту;
- тематичні бесіди і діалоги учителя та учнів.

Усі, без винятку, навчальні дисципліни, а особливо народознавство і краєзнавство, повинні стати засобами збагачення духовного світу дитини, виховання любові до рідного краю, України, поваги до історичних святинь [2, 59].

Таким чином необхідно урізноманітнювати туристсько-краєзнавчу роботу, розширювати географію пошуків. Як відзначав Президент України на урочистому пленумі, присвяченому 70-річчю Українського комітету краєзнавства, «сьогодні вкрай необхідно займатися відновленням історичної пам'яті через вивчення минувшини кожного куточку рідної землі, створення вичерпних літописів усіх регіонів, великих і маленьких населених пунктів...» [2, 60].

Вважаємо, що завдання формування ціннісного ставлення до природи повинні бути спрямовані на розвиток інтелекту, емоційної та вольової сфери школярів. Адже краєзнавча робота покликана сприяти удосконаленню патріотичного, естетичного, екологічного та ін. виховання підрастаючого покоління.

Таким чином, нами передбачено, що формування ціннісного ставлення до природи засобами туристсько-краєзнавчої діяльності може зумовлювати необхідне забезпечення емоційною насиченістю всіх туристичних акцій з краєзнавчого вивчення рідного краю, створення в групі атмосфери доброзичливості та взаєморозуміння.

Ефективність виховного процесу значно підвищується при умові ознайомлення школярів з позитивними віковими потребами та інтересами щодо гуманізації суспільства. Як свідчать дані спостережень і наукові пошуки вчених, створення педагогічних умов для спілкування з природою, розробка технологій і освоєння природних цінностей допомагають

усвідомити необхідність охорони природи та примноження її багатств, формують ставлення до неї як до непересічної цінності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Развитие идей А.С.Макаренко в туристско-краеведческой деятельности учащихся современной школы // В сб. материалов Всесоюзной научно-практической конференции «Развитие идей А.С.Макаренко в туристско-краеведческой деятельности современной школы». – М.: ЦДТЭС Госкомобразования, 1988.
2. Семещук В. Краєзнавчі матеріали на уроках історії та у позакласній роботі // Рідна школа. К., 2001 – №1 – жовтень – с. 59 – 60.
3. Сухомлинский В.А. Родина в сердце. – М.: Молодая гвардия, 1980
4. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям. – К.: Рад.шк.. – 1969. – с.57
5. Треф'як Я. Методика краєзнавчої роботи в школі // Історія в школах України. К. «Педагогічна преса», 2002 – № 1 – с. 33-37